

O'QUVCHILARDA KOMPOZITSION TAFAKKUR VA DIZAYN TUSHUNCHASINI SHALLANTURISHNING MAZMUNI.

I.U. Izbosarov (SamDU O'zbekiston Finlandiya pedagogika instituti dotsenti)

A. Temirova (Muhandislik grafikasi va dizayin nazariyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san'at darslari orqali o'quvchilarda kompozitsion fikrlash va fazoviy tassavvurlarni yuzaga keltirishning uslubiy yondashuvlari haqida tushunchalar berilgan. O'quvchilarning kompozitsiyon tafakkurga ega bo'lishi kelgusi ijodiy faoliyatini samarali bo'lishi va sifatli asarlarni yuzaga kelishini kafolatlanishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Kompozitsiya, fazoviy tasavvur, kontseptual va obrazli apparat, hissiy komponentlar, operativ va kognitiv.

Kompozitsion tafakkur shaxsning badiiy va obrazli tafakkur turlaridan biridir. U badiiy va kognitiv ijodiy faoliyat jarayonida o'zini namoyon qiladi va muayyan kompozitsion vazifalar bilan bog'liq. Kuzatuv madaniyati, xayoliy fikrlash madaniyati, tasvirni yaratishning tizimli jarayoni ko'plab zamonaviy kasblarda talab qilinadigan eng muhim omil bo'lib, ularning soni yildan-yilga o'sib bormoqda. Bu kasblar bo'yicha ko'nikma va zarur hislatlar yoshlikdan maktabni tugaguniga qadar, barcha sinflarda tarbiyalanishi kerak. Tasviriy san'at va bugungi kunda kasbiy ta'lim orqali tasviriy, fazoviy, rangli va kompozitsion faoliyatni o'z ichiga olgan kompozitsion tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish mumkin bo'ladi.

Kompozitsion tafakkur murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat insonning ko'nikma va qobiliyatiga, balki emotsional holatiga, kontseptual va obrazli apparatiga, sezgi, idrok va anglash hissi, makonni qabul qilishga ham bog'liq. Demak, tafakkurning kompozitsion faoliyati bilan belgilanadigan asosdir. Tasviriy san'at fanidan o'quvchilarning ijodiy ishlari natijalarini tahlil qilganda intellektual-estetik tamoyillarni tizimli o'rgatishda muammolar borligini ko'rdik.

Sababi tasviriy san'at darslarida kompozitsiyani o'rgatishning o'rni yetarlicha baholanmagani kompozitsion tafakkurning rivojlanishi va shakllanishiga to'sqinlik qiladi. An'anaga ko'ra, umumta'lim maktabidagi ta'lim maktab o'quvchilarining kompozitsion tafakkurini rivojlantirishga e'tibor bermasdan, kognitiv muammolarni hal qilishga qaratilgan. Shu sababli kompozitsiya yaratish jarayonida o'quvchilar bir qancha qiyinchiliklarga duch keladilar.

Bir tomondan, o'smirlarga kompozitsiyaning qonuniyatlari va tamoyillarini o'rgatish hozirgi ta'lim tizimini takomillashtirish uchun keng istiqbolga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, ijodiy faollik va qobiliyatlarni rivojlantirish, ma'naviy, shaxsiy va intuitiv

qobiliyatlarni oqilona uyg'unlashtirish nuqtai nazaridan keng imkoniyatlarga ega. ta'lim jarayonidagi hissiy komponentlar.

Psixologik-pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, eng dolzarb masala psixik muammolarni hal qilish jarayonida, asosan, o'quvchilar uchun rasm chizish jarayonida kompozitsion fikrlashni shakllantirishdir. Shunday qilib, umumta'lim maktabida kompozitsiyani tasviriy faoliyat orqali o'rgatish, fikrlashni rivojlantirish jarayonida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda degan xulosaga kelamiz. Mavjud o'qitish amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda umumta'lim maktabida kompozitsion tafakkurni shakllantirishga qaratilgan tasviriy san'at o'qitish jarayoni aniq tashkil etilmagan, tasviriy san'at fanini o'qitish jarayonini kompozitsiyaviy tafakkurni shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti, kompozitsiyani yaratishda amaliy ko'nikmalar, bu bolaning o'zini o'zi bilishiga va ularga mazmunli xarakterdagi tasviriy shakllar bilan ishlash qobiliyatini egallashiga imkon bermaydi.

Tasviriy san'at darslarida kompozitsiyani o'rgatish kompozitsion tafakkurni shakllantirishga yordam beradi, maktab o'quvchilarining individual qobiliyatlarini namoyon etishga, estetik va axloqiy sezgirlikni tarbiyalashga yordam beradi, bu ta'limning eng muhim vazifasidir. Kompozitsiyaga bag'ishlangan mashg'ulotlarda o'quvchilar turli xil ijro texnikasi, materiallar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar, uyg'un kompozitsiyani qurishni o'rganadilar, fazoviy fikrlashni rivojlantiradilar, tasvirlangan hajmga nisbatan format tanlashda harakat qilish qobiliyatini rivojlantiradilar.

San'atdagi kompozitsiya - bu badiiy asarning qurilishi, uning idrokini belgilaydi. Adabiyotlarda quyidagicha ta'rif berilgan: *Kompozitsiya* – rassomlik va me'morchilikdan kelib chiqqan ta'rif bo'lib, asarning alohida qismlarining badiiy yaxlitlikka birlashishini bildiradi, ba'zan "kompozitsiya" so'zi "arxitektronika" so'zi bilan almashtiriladi. Dialektik falsafa nuqtai nazaridan "kompozitsiya" rivojlangan shaklda mavjud emas, lekin u haqiqatda mavjud- G.V. Plexanov shunday deb ob'ektlarning tashqi ko'rinishi yuzaki ma'noda ekanligini ta'kidladi. — Lunacharskiy (1939 yil) ham bu yerda quyidagi ta'rifni beradi. Kompozitsiya - bu badiiy asarning qurilishi, asar shakli va tuzilishini tashkil etadi. Shu bilan birga, muallif kompozitsiyani badiiy asar qurilishi bilan birlashtiradi. U motivlar, qarama-qarshiliklar, syujetlar, personajlarning batafsil tavsiflari va ularning ichki dunyosini o'z ichiga oladi. Badiiy kompozitsiyani kompilyatsiya yoki kompozitsiya, badiiy asarning tabiati, mazmuni va maqsadi bilan belgilanadigan tuzilishi, ya'ni asarni idrok etishga ta'sir qiluvchi tarkibiy qismlar sifatida izohlaydi. Kompozitsiya juda muhim, chunki u barcha tarkibiy qismlarni bir-biriga uyg'un ravishda bog'laydi, ularni bir-biriga va bir butunlikga bo'ysundiradi. Ijodiy faoliyat mahsulining kompozitsiya qonuniyatlari voqelikni badiiy idrok etish jarayonida shakllanadi va u yoki bu darajada davr, uslub, real dunyo ko'rinishlarini aks ettirishga intiladi. Plastik san'atda kompozitsiya hajm, masshtab, mutanosiblik, simmetriya yoki assimetriya, ritm va kontrastlardan iborat. Arxitektura

tarkibi, shuningdek, funktsionallik, dizayn xususiyatlari va tuzilmalar va qurilish majmualarining roli bilan to'ldiriladi. Tasviriy san'atda kompozitsiya - bu asar g'oyasi, mavzusi va syujetining fazoda shakllar va narsalarni joylashtirish, soyalar, yorug'lik va hajmlarni taqsimlash bilan aniq rivojlanishidan iborat. Kompozitsiyalar ham statik bo'lishi mumkin, bu yerda kompozitsion o'qlar shaklning markazida to'g'ri burchak ostida kesishadi. Dinamik asarlarda o'tkir burchaklar bilan kesishgan doiralar, ovallar va diagonallar ustunlik qiladi. Yopiq kompozitsiyalar ob'ektlarni markazga tortish istagi bilan ajralib turadi.

O'z navbatida, ochiq bo'lganlari esa ko'p yo'nalishli chiziqlar kuchiga asoslangan. Masalan, uyg'onish davri san'ati statik va yopiq kompozitsiyalar bilan ajralib turadi. Barokko san'atida dinamik va ochiq kompozitsiyalar ko'p kuzatiladi. Badiiy kompozitsiyaning muhim omillaridan biri uning yaratilish davridir. XVIII asrgacha ko'pchilik rassomlar qat'iy kompozitsion qonunlarga amal qilishgan, ammo XIX asrdan boshlab erkin kompozitsiya texnikasida tobora ko'proq asarlar yaratilgan va bu ayniqsa XX asrda va bugungi kunda ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bu tendentsiya rassomlar ijodining o'ziga xosligi, xulq-atvorining o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tasviriy san'atda kompozitsiya masalalari bilan ko'plab rassom-o'qituvchilar shug'ullangan: E.V. Volkov, V.P. Zinchenko, E.I. Ignatiev, V.S. Kuzin, S.P. Lomov, N.N. Rostovtsev, V.N. Stasevich. A.V. Sveshnikov tomoshabin va ijodkor o'rtasida yuzaga keladigan badiiy dialogning asosiy shakli sifatida "kompozitsiya" atamasining ta'rifi tushunchasini beradi. Muallifning fikricha, kompozitsion tafakkurning asosiy vazifasi bunday dialog shaklini takrorlashdir. Mashhur rassom N.I. Kramskoy kompozitsiyani o'rgatish jarayonida nafaqat kompozitsion texnikani o'rganish, balki tasvirlangan ob'ektning "g'oya tugunini" aks ettiruvchi o'ziga xos xususiyatlarini ham tan olish kerak, deb hisoblaydi, chunki busiz professional asar yaratish mumkin emas.

Rang va shakl kompozitsiyasi qonuniyatlari ularga san'atning dastlabki asoslarini ochib berdi. Kompozitsiya yaratish jarayonida ular asta-sekin o'zlarining badiiy asarlarida birlashtirishni o'rgandilar.

Agar tabiatdan, narsalardan yoki odamlarning qomatlaridan rasm chizishda rassom ularni joylashtirish tartibida tasvirlamasa yoki xotiradan eskizlarni bajarsa, bu yerda so'zning kengroq ma'nosida kompozitsiya yaratish haqida gapirish mumkin. Bunda kompozitsiya badiiy asar yaratish uchun murakkab fikrlash jarayoni sifatida qabul qilinadi. Fikrlash - bu tanish ob'ektlar o'rtasida aloqa o'rnatish orqali yangi bilimlarni yaratish. Tafakkurning boshqa psixik jarayonlardan farqi shundaki, u doimo muammoli vaziyatda muammolarni hal qilish yo'llarini izlash bilan bog'liq.

Idrok etishdan farqli ravishda fikrlash jarayonida axborotlar asosida nazariy va amaliy xulosalar chiqariladi. Tafakkur alohida narsa va hodisalarning o'zaro ta'sirida qonuniyatlar, borliqlar ko'rinishidagi aloqalarni belgilaydi va aks ettiradi. Alohida psixik jarayon sifatida

tafakkur mavjud emas, balki boshqa barcha bilish jarayonlarida mavjud: diqqat, idrok, xotira, tasavvur, nutq. Bu jarayonlarning yuqori shakllari tafakkur bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning rivojlanish darajasi ham tafakkurning ushbu bilish jarayonlarida ishtirok etish darajasi bilan belgilanadi.

Turli lug'atlarda fikrlashning ko'plab ta'riflari mavjud. Misol tariqasida eng mashhurlarini olaylik. Katta ensiklopedik lug'atda tafakkur inson bilishining eng yuqori darajasi sifatida ta'riflanadi, bu dunyoning ob'ektlari va xususiyatlari to'g'risida hislar yordamida olish mumkin bo'lmagan bilimlarni olish imkonini beradi. Fikrlashning eng batafsil jarayonlari va shakllari psixologiya fanida tasvirlangan. Falsafiy entsiklopediyada tafakkur axborotni ong va onga qayta ishlashga qaratilgan faoliyat sifatida izohlanadi. Bu ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi real munosabatlar va aloqalar to'g'risida maqsadli umumlashtirilgan bilim orqali voqelikni namoyon qilishning eng yuqori shakli.

Kompozitsion tafakkur tushunchasini aniqlashga turlicha yondashuvlar mavjud. San'at tarixi nuqtai nazaridan bunday tafakkur san'at turini yaxlit tashkil eta olgan ijodkorning ruhiy xususiyati sifatida qaraladi. Shu bilan birga, kompozitsiya rassom va tomoshabin o'rtasidagi dialogni yaratishning o'ziga xos shaklidir, ya'ni kompozitsiya maxsus tasviriy tilga asoslanadi. Kompozitsion fikrlashning asosiy operatsiyalari, shuningdek, fikrlash, taqqoslash, abstraktsiya, tahlil, sintez va umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Kompozitsion fikrlash san'at turi to'g'risidagi ma'lumotlarni tartibga solish va yetkazishga qaratilgan. Kompozitsiyani qurish qoidalari, qonunlari va tamoyillarini bilish muvaffaqiyatli ishni kafolatlay olmaydi. Belgilangan ketma-ket ko'rsatma asosida kompozitsiyani yaratish mumkin emas.

Kompozitsion tafakkurning shakllanishi yaratilgan ob'ektning badiiy obrazining mohiyatini ochib berish qobiliyatini aks ettiruvchi obrazni yaratishga yordam beradi. Kompozitsion tafakkur badiiy asarni bog'langan va umumlashtirilgan idrok etishdir. Kompozitsiyani tasvirlash ohang va rang munosabatlarini, tasvir formati va makonning o'lchamlarini o'zaro bog'lash uchun degan ma'noni anglatadi. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz badiiy kompozitsiya - bu rassomning turli individual elementlarni bir butunga o'zaro bog'lash qobiliyati, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Kompozitsion fikrlash alohida elementlarni bir tuzilishga bog'laydi, bu fikrlash jarayonlari o'zaro bog'liq bo'lgan barcha bosqichlarni minimal kuch bilan bosib o'tishga imkon beradi va ularning umumiylikini ongda iloji boricha chuqurroq aks ettiradi. Kompozitsion fikrlashni, shu jumladan, har qanday qismlarni umumiy tizimga birlashtirish deb atash mumkin. San'atdagi kompozitsion tafakkur estetik kechinmalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Kompozitsiyaning rivojlanishi diqqatni jamlash qobiliyatiga bog'liq. Kompozitsion fikrlashda asosiy vositalar ma'noni umumiydan xususiyga, xususiydan umumiyga o'tkazish usullaridir. Bunday badiiy yondashuv bilan sahnalashtirish kompozitsiyaga aylanib, badiiy shaklda chuqurroq ma'no va mazmun ifodalana boshlaydi. Kompozitsion faoliyat

jarayoniga ko'p jihatdan fikrlash jarayonlarining o'ziga xosligi ta'sir qiladi. Kompozitsion faoliyatning asosini obrazli fikrlash, sezgi, oqilona va hissiy idrokning birligi, kompozitsiyaning yaxlitligini his qilish va makonni loyihalashga ongli intilish belgilanadi, bu xususiyatlarning barchasi kompozitsion fikrlash jarayonini belgilaydi. Kompozitsion tafakkur bilishning quyidagi usullari bilan chambarchas bog'liq: sezish, tasvirlash, tasavvur qilish, idrok etish, xotira. Kompozitsiyon tafakkurni rivojlantirish bolalarda har tomonlama taraqqiy etish uchun asosiy faktor bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar atrof borliqni, tabiat ob'ektlarini chuqur tahlil qilish darajasidagi bilimga ega bo'ladi, o'z faoliyatida kreativlik sifatlarini amalga oshiradi. Xulosa qilib aytish mumkinki nafaqat tasviriy faoliyatda balki hayotning barcha sohalarida tafakkurli va fazoviy tasavvurga egalik kishining ijobiy hayot tarzini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimov I. O'zbekiston naqshu nigorlari. – T.: G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1987.
2. Axloq va odobga oid hadis namunalari. – T.: "Fan", 1991.
3. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati, - T.: "Mehnat", 1991.
4. Qurbonov T. Odobnoma – T.: O'qituvchi, 1991.
5. K. G'ulomov Bulatov S.S. Sharqona "Usta-shogird" odobi O'zROUMTV " O'quv adabiyotlar, jurnal va byullitenlarni nashrga tayyorlash" markazi, 2000.
6. B.Xolmatov "Kompozitsiya" Toshkent "IQTISOD MOLIYA" 2007 yil
7. I.U. Izbasarov "Naqqoshlik" o'quv qo'llanma SamDU "tahririy nashriyoti" Samarqand - 2021 yil.